

Х. Ю. Борусевич

провідний фахівець центру підвищення кваліфікації
ДВНЗ «Університет банківської справи»

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Досліджено природу походження тіньової економічної діяльності. Висвітлено підходи до визначення поняття «тіньова економіка», а саме: теоретичний, прикладний, економічний, соціологічний, кібернетичний, правовий, а також міждисциплінарний комплексний підходи. У рамках економічного підходу розглядається тіньова економіка в інституційному аспекті. Запропоновано класифікацію тіньової економічної діяльності.

Ключові слова: тіньова економіка, тіньова економічна діяльність, прихована економіка, неформальна економіка, підходи до визначення тіньової економічної діяльності, класифікація тіньової економічної діяльності.

Borusevych Kh. THEORETICAL APPROACHES TO THE DEFINITION OF SHADOW ECONOMIC ACTIVITY

The nature of shadow economic activity was investigated. Approaches to the definition of a shadow economy, namely: theoretical, applied, economic, sociological, cyber, legal, as well as interdisciplinary integrated approaches were described. In the framework of the economic approach, the shadow economy is considered in the institutional aspect. Classification of shadow economic activity is offered.

Keywords: shadow economy, shadow economic activity, hidden economy, informal economy, approaches to the definition of shadow economic activity, classification of shadow economic activity.

JEL Classification: O17

Боротьба з тіньовою економічною діяльністю ведеться протягом сторіч багатьма країнами світу. Її вивчають, обговорюють, з нею борються за допомогою встановлених формальних правил або ж домовляються. Як соціально-економічне явище тіньова економічна діяльність притаманна усім країнам незалежно від моделі економіки чи рівня економічного розвитку, оскільки вона виникає у відповідь на реалізацію бюджетної, податкової, грошово-кредитної, валютної політики. Суттєво можуть змінюватися лише її питома вага, роль, яку вона відіграє в суспільному житті, а також механізм її взаємодії з легальною економікою. Дієві важелі впливу на тіньову економічну діяльність давно відомі, та, на жаль, методи боротьби з нею вичерпуються адміністративно-каральними заходами, що далеко не завжди може привести до бажаних результатів.

Дослідженню тіньової економіки присвячено багато праць. Проблеми формування організаційно-економічного механізму виявлення і попередження тіньової діяльності присвячені праці А. Базилюка, А. Гальчинського, В. Гейця, Т. Ковальчука, В. Предборського, І. Мазур. Організаційно-правові засади протидії тіньовій економічній діяльності обґрунтовано в публікаціях Я. Грудзевича, В. Мамотова, В. Мандибури, В. Поповича. Дослідженню економічних проблем, включаючи методи і методологію кількісного виміру тіньової діяльності, її вплив на розвиток національної економіки, суб'єктів господарювання, присвячені наукові праці О. Амоші, В. Бородюка, З. Варналія, В. Приходька, Ю. Харазішвілі.

Метою статті є теоретичне дослідження сутності та природи походження тіньової економічної діяльності, підходи до визначення цього поняття.

Про виникнення тіньової економіки написано багато наукових робіт і здійснено багато досліджень. Такі науковці, як О. Засанська [1, с. 77], досліджують тіньову економіку ще з часів Ксенофонта, Платона, Аристотеля, які вбачали тіньову діяльність у недобросовісній конкуренції, а такі економічні інституції, як гроші, прибуток, капітал, відсоткова ставка, вони вважали несправедливими; інші науковці досліджують тіньову економіку починаючи з 30-х рр. XX століття, зокрема Л. Тимофеев [2, с. 23] зазначає, що вперше тіньова економіка найбільш активно проявила себе в 1930-ті роки, коли італійська мафія вторглась в американську економіку. Розвиток тіньової економічної діяльності, з погляду історичного підходу, в науковій літературі слід розглядати не з перших публікацій про неї, що з'явилися у працях інституціоналістів у другій половині XX століття, а швидше за все – з формуванням легальної економіки.

І. Мудрак зазначає, що у Стародавньому Єгипті для збору податків для верховної влади (фараона) призначали спеціальних намісників та писарів, які вели детальний звіт про доходи і видатки. Податкова система була досить розгалуженою. Оподаткуванню підлягали практично всі галузі господарства: ввезення і вивезення, продаж і купівля товарів. Існував також податок на худобу, будівлю гребель, мостів, податок на землю, що належала державі, та ін. За несплату чи несвоєчасну сплату податків покарання було різним: побиття, конфіскація майна або врожаю, відправлення у в'язницю дружини, забирання дітей. У кращому разі землеробам, що на той час були основною масою оподаткованого населення, залишали третину врожаю [3, с. 83]. Цікавим залишається той факт, що злодій мав офіційне

право бути членом своєї касты – злодійської корпорації, за умови, якщо він сплатив податок [3, с. 7].

В «Історії держави і права зарубіжних країн» І. Мудрака також зазначено, що фараон Яхмос II видав для єгиптян закон, за яким кожен єгиптянин був зобов'язаний щорічно повідомляти обласному начальникові про всі свої статки. Того, хто цього не робив або не міг довести, що він живе на законні засоби, карали смертною карою [3, с. 87].

У Стародавньому Китаї у трактаті «Гуань-Цзи» (IV ст. до н. е.) запропоновано «принцип урівноваження господарства», згідно з яким рекомендувалося створювати державні фонди, щоб накопичувати в ньому зерно для вирівнювання і стабілізації цін на хліб на час неврожаю. При цьому перед державою стояла важлива умова – однакове регулювання цін по всій країні з метою недопущення впливу на формування і контроль над цінами торгівців, спекулянтів. Також детально було розроблено систему державного регулювання економіки та податкової системи [4, с. 23]. У Стародавній Індії одним із політико-правових джерел був трактат «Артхашастра» (IV–III ст. до н. е.), у якому передбачався розподіл торговельного прибутку між купцями і державою. Трактат висвітлює теорію і практику управління рабовласницькою державою, описує функції міністрів, радників, управителів провінцій та інших чиновників і засвідчує: «Як не можна розпізнати, чи п'ють воду риби, що плавають у ній, так само не можна визначити, чи присвоюють майно приставлені до справ чиновники» [5, с. 48].

Очевидно, що вже в тому періоді держава намагалася боротися з тіньовою економічною діяльністю і робила перші спроби легалізувати її прояви, створюючи відповідне законодавство. Проте варто зауважити, що боротьба з тіньовою економічною діяльністю здійснювалася не заради розвитку економічних відносин, а задля власного збагачення правителів і їхніх сімей.

Як зазначає І. Мазур [6, с. 3–4], Б. Манделів став попередником такої течії економічної теорії, як економічна теорія злочину й покарання, яку у другій половині XX століття запропонував неонституціоналіст Г. Беккер. Головна проблема, обґрунтована Б. Манделівем, – аморальність дій окремих осіб може виступати основою добробуту суспільства в цілому, згодом набула назви «парадокс Манделівя». Він дійшов висновку, що злочинна жага до наживи й нормальне ринкове господарство мають одне й те саме джерело походження, а тому їх викоренення є неможливим без руйнації економіки.

Тіньова економічна діяльність прослідковувалась і в Радянському Союзі. Саме завдяки «мішечникам» вдалося прогодувати населення країни в роки Другої світової війни. В умовах деспотичного сталінського правління тіньова економічна діяльність не зникла, хоча стала надзвичайно небезпечною. У роки хрущовської відлиги тіньова економічна діяльність стала відносно стійкою: процвітала «спекуляція». Водночас люди без офіційного місця роботи жили за рахунок тіньової зайнятості [7]. У період «розвиненого соціалізму», який проголосив Л. Брежнев і пропагувала радянська влада, чи «період застою», автор терміна

якого був М. Горбачов, тіньова економічна діяльність була поширена в роздрібній і гуртовій торгівлі (дефіцитні та імпорتنі товари), у сфері надання послуг (пошиття одягу, ремонт автомобілів і побутової техніки, медичне обслуговування).

У монографії «Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації» за редакцією З. Варналія [8] розглядається сім підходів до вивчення поняття «тіньова економіка». За *теоретичного підходу* тіньова економіка розглядається як економічна категорія, що відображає складну систему економічних відносин. *Прикладний підхід* застосовується під час вирішення реальних статистичних завдань, формування рекомендацій щодо вдосконалення законодавства і корегування соціально-економічної політики.

За методологічною ознакою розрізняють *економічний, соціологічний, кібернетичний, правовий підходи*, а також *міждисциплінарний комплексний підхід*. Особливістю *економічного підходу* є визначення впливу тіньової економіки на ефективність економічної політики, розподіл і використання ресурсів, розроблення надійних методів оцінки її обсягів. У рамках *економічної концепції* досліджують тіньову економіку на *глобальному, макро- і мікрорівні*, а також в *інституційному аспекті*. На *глобальному рівні* досліджується міжнародна економічна тіньова діяльність (наркобізнес, «відмивання» грошей, отриманих злочинним шляхом, тощо). На *макрорівні* аналізується тіньова економічна діяльність з урахуванням її впливу на структуру економіки, виробництво, розподіл, перерозподіл і споживання валового внутрішнього продукту, зайнятість, інфляцію, економічне зростання та інші макроекономічні процеси. На *мікрорівні* увага концентрується на вивченні економічної поведінки й ухваленні рішень суб'єктами тіньової економічної діяльності, аналізуються окремі складники тіньового ринку.

На *інституційному рівні* аналіз сконцентровується на соціально-економічних інститутах, тобто досліджується система формальних і неформальних правил поведінки, механізм функціонування та закономірності їхнього розвитку.

Формальні інституції регулюють доступ до законного використання ресурсів і формують принципи цього доступу. Також визначають, яким способом повинні втілюватися в життя ті чи інші інтереси, з огляду на той факт, що сама рідкість цих ресурсів зумовлює труднощі доступу до них, в іншому випадку – в умовах обмеженості доступу до ресурсів велику роль починають відігравати неформальні інституції. Такі неформальні інституції, як політичний лобізм, корупційні угоди, закриті тендерні торги, спотворюють відносини між державою і суб'єктами господарювання, розвивають недовіру до дій влади. Свого часу А. Базилюк [9, с. 95] зазначив, що процес законотворчої роботи перетворюється на гру із перетягування каната, коли кожна група намагається нав'язати свій варіант розв'язання проблеми, зважаючи, звісно, на визначені тільки нею пріоритети. Не випадково у зв'язку з цим часто ухвалені закони містять слабо обґрунтовані та нерідко суперечливі механізми, які в переважній більшості не діють; більше того – сприяють тінізації економіки.

З огляду на зазначене цілком закономірним є факт неспроможності в боротьбі з тіньовою економічною діяльністю і навіть, навпаки, спостерігаємо ріст обсягу тіньової економіки. Складається враження, що боротьба з тіньовою економікою містить тільки організаційний характер, а саме виражається у створенні нових інститутів, на яких іде фінансування з бюджету, проте ефективності від їхньої роботи немає, оскільки важко розробити заходи, що здатні зменшити обсяги тіньової економіки в межах чинного законодавства. Зміни мають відбутися в системі відносин між гілками влади: законодавча гілка влади має відповідати за ухвалення ефективних законів, а виконавча гілка влади – за повне, ефективне і безумовне їх виконання.

Переважає більшість українських економістів вважає [10, с. 28], що головною причиною гальмування ринкових перетворень і росту тіньової економічної діяльності в нашій країні є не до кінця сформована інституційна основа боротьби з тіньовою економічною діяльністю, часто невинуватий імпорт інститутів, властивих країнам із розвинутою економікою і значно вищим рівнем суспільної свідомості та іншою ментальністю населення. Серед основних чинників, які виявляють деструктивний вплив на формування інституційної основи боротьби з тіньовою економічною діяльністю в Україні, називають такі: демонтаж старих інститутів, які хоча б мінімально забезпечували самодостатність економіки і соціальну стабільність суспільства; державні інститути самі виступають у ролі економічних агентів, тому ними часто керують приватні інтереси; взаємовідносини інститутів державної влади та інших економічних суб'єктів характеризуються асиметричністю інформації, що породжує тінізацію економіки; сучасне інституційне середовище сформоване на користь інтересів великого капіталу, внаслідок чого малий і середній бізнес не розвиваються, ринки втрачають конкурентність, не формується середній клас; кількість інститутів достатньо велика, проте ефективність їхньої роботи невисока, часто некомерційні інститути зловживають повноваженнями для отримання матеріальних вигід унаслідок відсутності системи ефективного контролю; інститути децентралізації влади, які мали б наблизити державну національну макроекономічну політику до місцевих потреб, не використовують увесь свій потенціал; діяльність інститутів бюрократизована, однак водночас відсутній широкий пласт потрібних підзаконних актів у багатьох сферах діяльності.

Соціологічні концепції тіньової економічної діяльності розглядають цю сферу з огляду на взаємодію соціальних груп, що відрізняються позицією в системі тіньових інститутів, мотивами економічної поведінки суб'єктів у певних ситуаціях. У межах *кібернетичної концепції* її прихильники розробляють економіко-математичні моделі прогнозування та управління тіньовою економікою, закономірностей її розвитку і взаємодії з офіційним сектором. *Міждисциплінарний комплексний підхід* залежить від вибору основного критерію зарахування економічних відносин до тіньової економічної діяльності. Відповідно в межах міждисциплінарного комплексного підходу розрізняють

обліково-статистичний, формально-правовий, кримінологічний і комплексний підходи [8].

Згідно з *обліково-статистичним підходом*, основним критерієм виокремлення тіньової економічної діяльності є її неврахованість і відсутність фіксації офіційною статистикою. Найбільш послідовним і використовуваним є обліково-статистичний підхід на основі методології системи національних рахунків (СНР) ООН. Основна мета системи національних рахунків (СНР) – максимально точний облік усіх видів економічної діяльності, що забезпечують реальний внесок у виробництво валового внутрішнього продукту (ВВП). Відповідно до методології СНР усі види тіньової економічної діяльності поділяють на дві групи:

- 1) продуктивні види діяльності, результати яких ураховуються при визначенні ВВП;
- 2) злочини проти особи та її власності, що не враховані у ВВП [8].

До складу продуктивної частини тіньової економічної діяльності, що включається у ВВП, входять такі елементи: 1) показники законної діяльності, прихованої або применшеної виробниками, з метою ухилення від сплати податків; 2) показники неформальної (неофіційної легальної) діяльності, включаючи домогосподарства, що здійснюють діяльність для задоволення власних потреб; діяльність підприємств із неформальною зайнятістю (тимчасові бригади будівельників і т. п.); 3) показники неофіційної нелегальної діяльності, приховані легальні види діяльності (без одержання відповідної ліцензії, спеціальних дозволів тощо); 4) нелегальна діяльність, що передбачає заборонене законом виробництво; поширення товарів і послуг, на які існує попит (виробництво і поширення наркотиків, проституція, контрабанда) [8].

Загалом, у межах цього підходу неможливо оцінити масштаби тіньової економічної діяльності, що не пов'язана з виробництвом реального ВВП. СНР пов'язана лише з аналізом виробництва і споживання ВВП та бере до уваги статистичні дані, що не завжди можуть відображати дійсність.

А. Ходжяян і Т. Шиптенко зазначають, що найбільш популярна серед науковців класична класифікація тіньової економіки, яка поділяється: 1) на приховане (підпільне) виробництво; 2) неформальну, неофіційну діяльність; 3) незаконну економічну діяльність, була запропонована в межах версії СНР–1993.

Згідно з СНР–1993 до *прихованого виробництва* відносять легальну економічну діяльність, показники якої приховуються з метою ухилення від сплати податків, соціальних внесків, дотримання законних стандартів (мінімальної зарплати, максимальних робочих годин, безпеки та охорони здоров'я, дотримання адміністративних процедур, заповнення анкет і статистичних форм). *Неформальний сектор економіки* – це частина сектору домашніх господарств, що здійснюють виробництво товарів і послуг як для власного споживання, так і для продажу на ринку. Відносини між роботодавцем і найманим працівником не закріплені формально. До *незаконної економічної діяльності* належать виробництво товарів та послуг, що заборонено законом (виробництво і реалізація зброї, наркотичних

виробів, проституція тощо), а також виробництво товарів та послуг, що не заборонено законом, проте без відповідних ліцензій чи фахової освіти [11, с. 75–76].

У центрі дослідження за *формально-правовим підходом* [8] – ставлення до нормативної системи регулювання. Критеріями цього підходу є ухилення від офіційної державної реєстрації, державного контролю, протиправний характер діяльності. У рамках *кримінологічного підходу* як ключовий використовується критерій суспільної шкідливості (небезпеки) економічної діяльності. Кримінологічний погляд на тіньову економічну діяльність включає таку діяльність:

1) діяльність на «чорному» ринку, що включає торгівлю забороненими або високоліквідними і дефіцитними товарами та послугами. Сюди відносять наркобізнес, проституцію, торгівля зброєю, фінансування тероризму, ігровий бізнес, контрабанду тощо. Крім того, на «чорному» ринку можуть обертатися звичні товари і послуги: золото, антикваріат, сигарети, алкогольні напої тощо;

2) використання послуг організованої злочинності при створенні бізнесу в легальній економіці;

3) використання організованою злочинністю «легальних» послуг. Подібно до того, як офіційний бізнес потребує фінансових і податкових консультацій під час укладення кредитних, захисних контрактів, угод на поставку товарів та послуг, так і злочинному бізнесові потрібні аналогічні послуги для порушення чинного законодавства, формування ефективних «внутрішніх» взаємозв'язків у середовищі злочинних утворень. Хоча ці послуги формують інфраструктуру злочинного світу, вони принципово не відрізняються від легальних. Таким чином, юристи можуть допомагати організаторам ігрового бізнесу переходити межі законності й водночас зберігати клієнтів у легальному бізнесі;

4) підкуп організованою злочинністю правоохоронних органів і політиків. У процесі підкупу представників законодавчої влади і посадових осіб злочинні організації можуть діяти як своєрідне лобі [8].

У межах комплексного підходу використовуються різноманітні поєднання згаданих раніше методів.

І. Мазур стверджує [6, с. 11–12], що вітчизняні науковці при визначенні цього поняття «тягнуть до теоретичного підходу, згідно з яким тіньова економіка є економічною категорією, яка відображає складну систему соціально-економічних відносин у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ і послуг». Водночас, на відміну від вітчизняних науковців, зарубіжні дослідники при визначенні тіньової економіки «надають перевагу так званому операційному визначенню, для якого характерне трактування тіньової економіки через види тіньової діяльності та дії щодо її виміру». І. Мазур, провівши аналіз категоріального апарату щодо визначень тіньової економіки, подає удосконалене теоретичне визначення таких категорій, а саме: «тіньова економіка» – це складне соціально-економічне явище, представлене сукупністю неkontrolьованих і нерегульованих як протиправних, так і законних, але аморальних економічних відносин між суб'єктами економічної діяль-

ності, спрямованих на досягнення надприбутку за рахунок приховування доходів і ухилення від сплати податків; «неформальна економіка» – це сегмент тіньової економіки, що виявляється в дозволеній, але формально не зареєстрованій, а відтак і не включеній до статистичної звітності економічній діяльності. До такої категорії віднесено домашнє господарство в частині ринкового перерозподілу створеної продукції, а також легальна, але незареєстрована зайнятість населення в будь-якій галузі економіки. Ця частина тіньової економіки у трансформаційних суспільствах в окремих випадках може мати позитивний характер, тобто не є загрозою для суспільства й спрямована на виживання населення. «Прихована економіка» – легальна економічна діяльність, результати якої частково або зовсім не фіксуються у статистичній звітності, а відтак через приховування доходів ухиляється від сплати податків. До такої віднесена позалегальна, аморальна, але така, що не є загрозою для суспільства, має вимушений характер у трансформаційних суспільствах і зумовлена необхідністю щодо виживання й розвитку власного бізнесу; та «підпільна (кримінальна) економіка» – це виробництво психотропних і наркотичних товарів та їх торгівля, торгівля людьми тощо. Ця частина тіньової економіки формується навмисно й спрямована на збагачення; має антисоціальний, злочинний, а відтак виключно деструктивний характер і віднесена до компетенції правознавців [6, с. 11–12].

За 26 років незалежності Української держави на законодавчому рівні й досі не закріплено поняття тіньової економіки, тіньової економічної діяльності, немає визначеної класифікації тіньової економічної діяльності, попри велику кількість наукових праць. У Методичних рекомендаціях розрахунку обсягів тіньової економіки, затверджених Міністерством економіки України (№ 222 від 27.06.2006), що вже не є чинними, тіньова економіка визначалась як:

1. Незаконне виробництво товарів чи надання послуг, збут і розповсюдження яких заборонено законом, а також виробництво товарів чи надання послуг, здійснюване без відповідного на те дозволу;
2. Приховане виробництво, складовими якого є легальні види діяльності, але приховані від державних органів контролю з метою:
 - 1) уникнення сплати податків;
 - 2) недотримання певних норм (рівня середньої заробітної плати, тривалості робочого дня, правил техніки безпеки на робочому місці тощо);
 - 3) уникнення статистичної звітності та статистичного анкетування [12].

У Методичних рекомендаціях розрахунку рівня тіньової економіки (№ 123 від 18.02.2009) тіньова економіка визначається як незареєстрована в установленому порядку економічна діяльність суб'єкта господарювання, яка характеризується мінімізацією витрат на виробництво товарів, виконання робіт і надання послуг, ухиленням від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), статистичного анкетування та подання статистичної звітності, наслідком якого є

порушення законодавчо встановлених норм (рівень мінімальної заробітної плати, тривалість робочого часу, умови і безпека праці тощо) [13].

Причинами утворення тіньової економіки в Методичних рекомендаціях зазначено:

1. Обліково-статистичні причини:
 - 1) ухилення суб'єктів господарювання від звітування перед органами державної статистики і органами контролю;
 - 2) відсутність належної інформації, обумовлена недоліками методу статистичного охоплення діяльності суб'єктів господарювання та ведення статистичної звітності.
2. Економічні причини:
 - 1) ухилення суб'єктів господарювання від державної реєстрації з метою уникнення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів);

- 2) заниження суб'єктами господарювання відомостей про отримані доходи з метою зменшення суми сплачуваних податків, зборів (обов'язкових платежів) [13].

Державна служба статистики України (Держстат України) використовує «табличний підхід» (підхід, що використовує методи, які розроблялися в рамках побудови СНР під егідою ООН, Євростату, ОЕСР) для розрахунку рівня тіньової економіки. При розрахунку Держстат України оперує двома поняттями: «незарєєстрована економічна діяльність» (НЕД) та «економіка, що безпосередньо не спостерігається» (НСЕ). Згідно з класифікацією Держстату (*табл. 1*), економічну діяльність, яка належить до НСЕ, поділяють на чотири види: тіньова економіка, яка виникає зі статистичних та економічних причин; неформальна економіка, що здійснюється домогосподарствами; протизаконна економіка та інші види.

Таблиця 1

Аналітична класифікація економіки, яка безпосередньо не спостерігається [14, с. 2]

Економіка, яка безпосередньо не спостерігається (НСЕ)							
Тіньова					Неформальна	Протизаконна	Інші види
Зі статистичних причин			З економічних причин				
Непредставлення звітності	Неактуальна інформація реєстрів	Незарєєстрована	Викривлення звітних даних	Навмисна нерєєстрація	Незарєєстрована діяльність та заниження звітних даних	Незарєєстрована	Незарєєстрована
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8

Відповідно до Методологічних положень обчислення обсягів економіки, яка безпосередньо не спостерігається, до тіньової економіки належить діяльність, прихована від органів державної влади з метою ухилення від сплати податків, внесків на соціальне забезпечення, від додержання стандартів із мінімального розміру заробітної плати, максимальної тривалості робочого дня, стандартів безпеки та санітарних норм тощо. Неформальна економіка, в якій трудові відносини засновані на нерегулярній зайнятості, особистісних зв'язках за відсутністю обов'язку сплати податків (виробництво

продукції для власного споживання, індивідуальне житлове будівництво, випадкова економічна діяльність тощо). Протизаконна діяльність, що включає виробництво товарів і послуг, заборонених законом; легальна виробнича діяльність, без відповідної ліцензії тощо, та інші види економічної діяльності, що включають виробництво для власного споживання [14, с. 1–2].

Систематизуючи зазначені підходи і класифікації тіньової економічної діяльності пропонуємо доповнити і узагальнити класифікацію тіньової економічної діяльності (*табл. 2*).

Таблиця 2

Класифікація тіньової економічної діяльності

Класифікаційні ознаки	Види
За характером діяльності	неформальна; прихована; кримінальна
За характером діяльності з погляду законодавства	діяльність, пов'язана з порушенням чинного законодавства; діяльність, що частково порушує або не порушує чинне законодавство проте здійснюється під впливом неринкових чинників і має негативні наслідки для економіки (рейдерство; штучне завищення собівартості; прискорене нарахування амортизації; відрахування у благодійні фонди; використання податкових гаваней, податкових преференцій і пільг та ін.)
За суб'єктами господарювання	державний сектор економіки; підприємства та організації державної власності; недержавний (підприємницький) сектор економіки: малий, середній та великий бізнес; суб'єкти ринкової інфраструктури: банківські та кредитно-фінансові посередники (кредитні спілки, ломбарди, фінансові компанії, нотаріуси тощо); домашні господарства
За суб'єктами тіньової економічної діяльності	чиновники-хабарники центральних та місцевих органів влади; члени кримінальних угруповань; професіонали власної справи (бухгалтери, аудиторі, адвокати, нотаріуси та ін.); неформально зайняте населення; тіньовики-господарники
За рівнем організованості	індивідуальна; групова

Класифікаційні ознаки	Види
За рівнем поширення	локальна; регіональна; національна міжнародна; кіберзлочинність
За метою	іноді пов'язана з виживанням; пов'язана з виживанням та розвитком власного бізнесу; спрямована на збагачення
За мотивом	за бажанням; вимушена; навмисна
За видами покарання	безкарна; адміністративна; кримінальна
За наслідками	безпечна для суспільства; аморальна, позалегальна, проте не несе значні загрози для суспільства; антисоціальна, має злочинний характер, небезпечна для суспільства
За врахуванням у ВВП	урахована; неврахована
За терміном дії	постійна; непостійна
За обсягом	природна (5–10%); не загрожує національній безпеці, проте значна (10–30%); загрожує національній безпеці, критична (від 30% і більше)
За соціальними наслідками	позитивна; негативна; нейтральна
За сторонами національної економіки	<p>– тіньова економічна діяльність: <i>незаконне, приховане виробництво товарів та послуг; навмисне банкрутство, фіктивне банкрутство; несплата, часткове ухилення від сплати податків; свідоме заниження результатів господарювання; заниження вартості товарів при проходженні митного контролю; порушення чинного законодавства в питаннях визначення прибутків, їх розподілу між державою, власниками, найманими працівниками; порушення чинного законодавства в оплаті праці тощо;</i></p> <p>– тіньова фінансова діяльність: <i>прихований відплив капіталу; незаконні фінансові потоки; тіньова банківська, інвестиційна, страхова, біржова діяльності; легалізація нелегальних коштів; порушення чинного законодавства при наданні кредитів суб'єктам господарювання; ухилення від погашення кредиторської заборгованості; розголошення банківської таємниці зацікавленим особам; взаємодії з фіктивними структурами та свідоме надання їм фінансових послуг;</i></p> <p>– тіньова діяльність посадових осіб: <i>«політичний лобізм» (лобіювання інтересів окремих осіб під час ухвалення програмних управлінських рішень макроекономічного характеру); корупція; підтримка бюрократичного апарату; свідоме заниження вартості державного майна під час його приватизації та отримання при цьому хабарів посадовими особами; нецільове використання державних коштів; розподіл державних фінансів на користь неефективних суб'єктів господарювання; зловживання посадовим становищем, перевищення посадових обов'язків; фальсифікація, збут і використання завідомо фальшивих документів тощо;</i></p> <p>– кримінальна діяльність: <i>наркобізнес; проституція; тероризм; торгівля людьми і людськими органами; незаконна торгівля зброєю</i></p>

Примітка. Складено автором.

Попри активне вивчення науковцями проблеми тіньової економічної діяльності, досі не існує єдиного загальноприйнятого, законодавчо закріпленого визначення поняття тіньової економічної діяльності та тіньової економіки, що ускладнює дослідження цього явища, а відтак не дає можливості віднайти найефективніше

розв'язання проблеми щодо детінізації економіки. Науковці ведуть дискусії щодо визначення цієї категорії. Немає єдиної методики розрахунку рівня тіньової економіки. Міністерство економічного розвитку та торгівлі України розраховує рівень тіньової економіки за своєю методикою, але ці показники не збігаються з по-

казниками Державної служби статистики України. Не кажучи вже про розрахунки та експертні оцінки Світового банку, які утричі вищі за українську офіційну статистику. Немає комплексного погляду на тіньову еко-

номіку з урахуванням усіх її неформальних інституцій, розглядаються окремі її прояви, такі як несплата податків суб'єктами господарювання, корупція, відмивання незаконних грошей, вплив капіталу тощо.

Список використаних джерел

1. Засанська О. В. Теоретичні основи боротьби з тіньовою економікою / О. В. Засанська // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 5 (95). – С. 76–84.
2. Тимофеев Л. М. Теневые экономические системы современной России: теория – анализ – модели : учеб. для вузов / Л. М. Тимофеев. – М. : Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2008. – 322 с.
3. Мудрак І. Д. Історія держави і права зарубіжних країн : курс лекцій [Електронний ресурс] / І. Д. Мудрак. – Ірпінь : Державна податкова адміністрація України, Академія державної податкової служби України, 2001. – 232 с. // Інформаційно-юридичний портал. – Режим доступу : http://the-law.at.ua/load/juridichna_literatura/zhitlove_pravo_ukrajini/mudrak_i_d_istorija_derzhavi_i_prava_zarubizhnykh_krajin_kurs_lekcij_derzhavna_podatkova_administracija_ukrajini_adpsu_irpin_2001_232s/23-1-0-142.
4. Історія економічних учень : підручник / [Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко, А. М. Поручник та ін.]. – К. : КНЕУ, 1999. – 564 с.
5. Історія економічних учень / В. Д. Базилевич, П. М. Леоненко, Н. І. Гражевська, Т. В. Гайдай ; за ред. В. Д. Базилевича. – 2-ге вид., випр. – К. : Знання, 2005. – 567 с.
6. Мазур І. І. Детінізація економіки в трансформаційних суспільствах : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / І. І. Мазур ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2007. – 30 с.
7. Кирпа С. В. Тіньова економіка: її суть та генезис [Електронний ресурс] / С. В. Кирпа // Сайт Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – 2011. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/sre/2011_4/60.pdf.
8. Варналій З. С. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації [Електронний ресурс] / З. С. Варналій // Сайт Національного інституту стратегічних досліджень. – 2006. – Режим доступу : http://old.niss.gov.ua/book/tyn_ekon/index.htm.
9. Базиліук А. В. Тіньова економіка в Україні / А. В. Базиліук, С. О. Коваленко. – К. : НДЕІ Мінекономіки України, 1998. – 106 с.
10. Панковець М. П. До питання про роль інституційного середовища в ринковій трансформації економіки України / М. П. Панковець // Вісник Університету банківської справи НБУ. – 2011. – № 3 (12). – С. 27–30.
11. Ходжаян А. Тіньова економіка як економічна категорія та об'єкт оцінювання / А. Ходжаян, Т. Шиптенко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2014. – № 11 (164). – С. 74–81.
12. Методики розрахунку обсягів тіньової економіки : затверджено Міністерством економіки України (№ 222 від 27.06.2006) [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0833-06>.
13. Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки : затверджено Міністерством економіки України (№ 123 від 18.02.2009) [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=4bb297a0-c900-404f-8c6f-5f76f18b1503>.
14. Методика обчислення обсягів економіки, яка безпосередньо не спостерігається, в рахунках виробництва та утворенні доходу [Електронний ресурс] // Сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/nr/nr_05.pdf.

References

1. Zasanska, O. V. (2009). Teoretychni osnovy borotby z tinovoyu ekonomikoyu [Theoretical bases of struggle against shadow economy]. Aktualni problemy ekonomiky – Actual problems of the economy, 95 (5), 76–84 [in Ukrainian].
2. Tymofeev, L. M. (2008). Tenevye ekonomicheskiye systemy sovremennoy Rossyy [Shadow economic systems of modern Russia]. Moscow : Russian State University for the Humanities [in Russian].
3. Mudrak, I. D. (2001). Istoriya derzhavy i prava zarubizhnykh krayin: kurs leksiy [History of the state and law of foreign countries: a course of lectures]. Information and Legal Portal. Retrieved from : http://the-law.at.ua/load/juridichna_literatura/zhitlove_pravo_ukrajini/mudrak_i_d_istorija_derzhavi_i_prava_zarubizhnykh_krajin_kurs_lekcij_derzhavna_podatkova_administracija_ukrajini_adpsu_irpin_2001_232s/23-1-0-142 [in Ukrainian].
4. Korniyuchuk, L. Ya., Tatarenko, N. O., & Poruchnyk, A. M. (Ed.). (1999). Istoriya ekonomichnykh uchen: Pidruchnyk [History of Economic Studies: A Textbook]. Kyiv : KNEU, 564 p. [in Ukrainian].
5. Bazylevych, V. D., Leonenko, P. M., & Hrazhevskaya, N. I. (Ed.). (2005). Istoriya ekonomichnykh uchen [History of Economic Studies] (2nd ed.). Kyiv : Knowledge, 567 [in Ukrainian].
6. Mazur, I. I. (2007). Detinizatsiya ekonomiky v transformatsiynnykh suspil'stvakh [Deshadowing of the economy in transformational societies] (Dr. Sci. in Econ. thesis, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].

7. Kyrpa, S. V. (2011). Tinova ekonomika yiyi sut ta henezys [The shadow economy: its essence and genesis]. The site of the National Library of Ukraine named after V. I. Vernadsky. Retrieved from : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/sre/2011_4/60.pdf [in Ukrainian].
8. Varnaliy, Z. S. (2006). Tinova ekonomika: sutnist, osoblyvosti ta shlyakhy lehalizatsiyi [Shadow economy: the nature, characteristics and ways of legalization]. The site of the National Institute for Strategic Studies. Retrieved from : http://old.niss.gov.ua/book/tyn_ekon/index.htm [in Ukrainian].
9. Bazylyuk, A. V., & Kovalenko, S. O. (1998). Tinova ekonomika v Ukraini [The shadow economy in Ukraine]. Kyiv : NDEI Ministry of Economy of Ukraine [in Ukrainian].
10. Pankovets, M. P. (2011). Do pytannya pro rol instytutysynoho seredovyscha v rynkoviy transformatsiyi ekonomiky Ukrainy [The role of the institutional environment in the market transformation of the Ukrainian economy]. Visnyk Universytetu bankivskoyi spravy NBU – Bulletin of Banking University NBU, 12 (3), 27–30 [in Ukrainian].
11. Khodzhyan, A., & Shyptenko, T. (2014). Tinova ekonomika yak ekonomichna katehoriya ta obyekt otsynuyannya [The shadow economy as an economic category and object of evaluation]. Visnyk Kyyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv, 164 (11), 74–81 [in Ukrainian].
12. Ministry of Economy of Ukraine (2006). Metodyky rozrakhunku obsyahiv tin'ovoyi ekonomiky [Methodology for the calculation of the shadow economy]. Approved on 2006, June 27, 222-r. Retrieved from : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0833-06> [in Ukrainian].
13. Ministry of Economy of Ukraine (2009). Metodychni rekomendatsiyi rozrakhunku rivnya tinovoyi ekonomiky [Methodical recommendations for calculating the level of the shadow economy]. Approved on 2009, February 18, 123-r. Retrieved from : <http://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=4bb297a0-c900-404f-8c6f-5f76f18b1503> [in Ukrainian].
14. State Statistics Service of Ukraine (2004). Metodyka obchyslennya obsyahiv ekonomiky, yaka bezposeredno ne sposterihayetsya [The methodology for calculating the volume of the economy, which is not directly observed]. Approved on 2004, December 31, 680-r. Retrieved from : http://ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/nr/nr_05.pdf [in Ukrainian].